

Árpád Berta (2002) TÜRKÇE KÖKENLİ MACAR KAVİM ADLARI, [Çev. Nurettin Demir – Emine Yılmaz], Ankara: Grafiker Yayınları.

Mehmet Dursun ERDEM

Türkler, tarih boyunca çok geniş sahalara yayılmış ve karşılaştığı etnik gruplarla gerek dil gerekse kültürel alanlarda etkileşimlerde bulunmuşlardır. Bazı kavimlerle ileri seviyede gerçekleşen bu etkileşimler sonucu, tarihî kaynaklar muhtemelen Türk olmayan bu unsurları Türk olarak zikretmiştir. Bunlardan birisi de Macarlardır. Macarların Hristiyanlıktan önce geçen bin yılı, saha bakımından değilse bile, tarihî ve medenî bağlar bakımından İç Asya'dan ayrılmaz. Bu geçen uzun süre boyunca Macar etnik unsurları Türklerle sıkı münasebete girmişlerdir. Bu münasebetler sonucunda Macarlar yaşayış tarzı bakımından Türkleşmişler, Eski Doğu ve Batı kaynakları onlardan hep Türk olarak bahsetmişlerdir. Bunun en bariz örneğini Bizans kaynaklarında görmek mümkündür. Macarlar, bu kaynaklarda Doğu'dan gelme Türk kavimleri olarak anlatılırlar. Bunun yanında, yerleşik hayata geçen Macarları idare edenler, asılları bakımından Türk idi. Bu sebeple Macarların tarihini Türkolojiden bağımsız olarak incelemek mümkün değildir. Hatta bazı araştırmacılar, Macarların ırkça Türk kökünden, hatta dil bakımından da Türk olduğunu ve bugün konuştuıkları Fin-Ugor dilini sonradan öğrendiklerini ileri sürmektedirler (bk. Ligeti 1986).

Birçok Macar bilim adamı, Macarlığın köklerini Türkolojiden elde edilen bulgulara dayandırmıştır. Bugünkü Macar ana tarihinin araştırmaları, yurt kuruluşundan önce Türkçeden alınan bu ödünç kelime tabakasının tarih bakımından iyice değerlendirilmesi etrafında dönmektedir (Ligeti 1986: 344). Tanıtacağımız bu kitap da ödünçleme yoluyla Türkçeden alınmış Macar kavim adları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ayrıca bu konu Macarlar kadar Türkolojiyi de yakından ilgilendiren bir konudur. Ancak bu konuda yazılan yazıların çoğu, Türkolojinin birçok değerli temel kaynakları gibi yabancı dillerde kaleme alınmıştır. *Eski Türkçenin Grameri* (Gabain 1988), *Tarihi Türk Şiveleri* (Akalın 1999), *Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları* (Deny 1995) bu kaynaklardan bazılarıdır. Bunların Türkçeye çevrilmesi Türkiye Türkolojisine rahat bir nefes aldırıştır. Bu gibi yayınlardan birisi de birkaç ay önce yayımlanan, Nurettin Demir ve Emine Yılmaz'ın çevirdikleri *Türkçe Kökenli Macar Kavim Adları* isimli kitaptır.

Bu kitaptaki makaleler, József Attila Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dekanı ve Altayistik Bölümü Başkanı Prof. Dr. Árpád Berta tarafından yazılmışlardır. Árpád Berta, günümüzün önde gelen, tanınmış Macar Türkologlarından. Yazar, Macar kavim adları üzerine 18. yy'dan bu güne değin yapılan çalışmalara farklı noktalardan bakmayı başaramıştır. Árpád Berta, Almanca ve Macarca olarak, Macar kavim

adlarıyla ilgili birçok makale yazmıştır. Nurettin Demir ve Emine Yılmaz, çeviriyi makalelerin Almanca ve Macarca yazılmış olanlarını esas alarak yapmışlardır. Bu sebeple Macar dili konusunda merak edilen bazı sorulara cevap bulma imkânı sağlanmıştır.

Kitapta, Árpád Berta'nın altı makalesinin çevirisi bulunmaktadır. Bu makaleler sırasıyla şunlardır: 1. *Türkçe Kökenli Macar Kavim Adları (7-16)*, 2. *Macar Kavim Adlarının Tarihi Belgeleri (17-36)*, 3. *Türkçe Kökenli Kavim Adlarımız (37-96)*, 4. *Macar Kavim Adlarının Kökeni Hakkında Farklı Görüşler (97-112)*, 5. *Kumanların Kökeni (113-128)*, 6. *Yelme ve Biña (129-139)*. Bu kısımlara ek olarak kitapta *Çevirilerin Asılları (141)* ve *Á. Berta'nın Konuyla İlgili Diğer Makaleleri (141)* başlıklı bölümleri de vardır.

Makaleler genel olarak Türkçe kökenli Macar kavim adları konusunda yoğunlaşmıştır. Bu sebeple kitaptaki makaleler bir bütünlük arz eder. Kumanların kökenini ve eski Türklerde savaşı anlatan iki yazı, dolaylı olarak konuyla ilgili olduklarından kitaba dahil edilmiştir. Ayrıca yazıların kitap içerisindeki dizilişleri, makalelerin asıllarının yayım tarihine göre yapılmış, böylece bilgi ve belgelerin düzenli ve birbiriyle bağlantılı bir biçimde okunulup anlaşılması sağlanmıştır.

Berta, Nurettin Demir'in çevirdiği "*Türkçe Kökenli Macar Kavim Adları (7-16)*" başlıklı ilk makalede, eski Macar kavim adlarının kökeni konusuna değinir. Bu makale, kitaptaki diğer makalelerin özü niteliğindedir. Araştırmacı, bundan sonra gelecek olan diğer üç makalede burada kısaca anlatılan konuları enine boyuna tartışır. Bu sebeple bu makale üzerinde biraz daha fazla durmak kitabı tanımamız açısından faydalı olacaktır.

Berta, 1990 yılında yayımlanan bu makalesinde, Macar kavim düzeninin temel sorularına değinir. Yazar, Macar kavim teşkilatının ortaya çıkmasının tarihî yönüyle ilgili soruların, Macar kavim adlarının kökeni sorusuna sıkı sıkıya bağlı olduğuna inanır. Eski Macar kavim adlarının yegane yazılı kaynağı Bizans İmparatoru Konstantin Porphyrogenetos'un daha çok *De Administrando Imperio* adıyla anılan meşhur eseridir. Bu kavim isimleri aynı zamanda yer ismi olarak da varlığını sürdürürler. Bu kaynaklardan hareketle eski Macar kavim adları şunlardır: *Nyeki*, *Megyeri*, *Kürtü*, *Gyermatu*, *Tarjan(u)*, *Jeney*, *Keri* ve *Keszi*. Bu isimler üzerine ilk bilimsel çalışmayı Németh yapar. Németh ilk olarak *Nyeki* ismi haricindeki diğer bütün isimleri Macar kökenli kabul eder. Daha sonra fikir değiştiren Németh, *Megyeri* kelimesinin de Ural kökenli olduğu kanaatine varır. Ayrıca *Gyarmat* ve *Kér* adlarının kökeninin de belli olmadığı görüşünü ileri sürer.

Berta, kavim adlarının, Peçeneklerde olduğu gibi, bir sisteme dayanabileceğini düşünür. Bu sistem fikrinden yola çıkarak çalışmalarına başlar. *Nyeki* ve *Megyer* isimleri Berta'ya göre Türkçe değildir. Ancak diğer altı kavim adının Türkçe olduğu sonucuna ulaşır. Bu kavim adlarının etimolojisini şu şekilde izah etmektedir:

1. Mac. *Kürt* < Eski Mac. **kürtü* < Ana veya Eski Bulg. **kögür* "göğüs" + Eski veya Ana Mac. **-tü* (küçültme eki) (s.11)

2. Mac. *Gyarmat* < Eski Mac. **Gyermatu~Gyarmatu* < Eski veya Ana Bulg. **jarimatı* < **jarimartı* "sırt ardı; arkada bulunan" (s. 11)

3. Mac. *Jenö* < Eski Mac. **Jeneğ* < Türk. *Yenek* “yan” ya da “yanak” (s. 12)
4. Mac. *Kér* < Eski Mac. **Keri* < Türk. **Keri*/**Kerü* “geri[deki kavim]; geri [kavmi] (s. 13)
5. Mac. *Keszi*, *Keszü*, *Keszö* < Eski Mac. **Kesey* < Türk. *Kesek* “kesek” (s. 14)
6. Mac. *Tarján* < Eski Mac. *Tarjan* < Türk. *Tarhan* < Türk. *Tarkan* (s. 14-15)

Berta, bu kavim isimlerini yönle göre sistemleştirmiş ve bu açıdan açıklamaya çalışmıştır. Bahsedilen bu altı kavim ismi, söz konusu kavimlerin teşkilatı içerisinde ana kavime göre yerlerini belirtiyor. Berta, aynı makalede, Macar kavim teşkilatının -yüzyıllar boyunca- değişik Türk halklarının tesiriyle ortaya çıktığını açık bir şekilde ispat ediyor. Berta'nın bu makale boyunca anlattıkları diğer makalelerine ilham olmuş, birkaç noktada, tatmin edici açıklamaları daha sonraki yıllarda kaleme aldığı yazılarında dile getirmiştir.

Kitaptaki ikinci makale, Nurettin Demir'in çevirdiği “Macar Kavim Adlarının Tarihi Belgeleri” (17-36) isimli makaledir. Berta, bu makalesinde Macar kavim adlarının en önemli iki belgesi olan yer adları ve Bizans İmparatoru Konstantin Porphyrogen Netos'un kitabından bahseder. Berta, bu makalesinde, daha önceki makalenin devamı niteliğinde etimolojik tahlillerle kelimeleri incelemeye devam etmiştir. Yön sistemine göre açıkladığı kavim adlarını daha tutarlı ve açık ifadelerle anlatmış, eski Macar kavim sistemiyle ilgili önemli bulgulara ulaşmıştır. Macar kavim isimlerinin rekonstrüksiyonunu üç basamak halinde vermiş, bu bağlam içerisinde dil verilerinden yola çıkarak eski Macar kavim teşkilatındaki karanlık kalmış birçok noktayı aydınlatmaya çalışmıştır. Makalenin sonunda Macar kavim adlarının ilk anlamları için iyi bir analogi oluşturan küçük bir askeri terimler listesi eklemiş ve bu listeye ek olarak Türkçe ve Moğolca etnonimler de ikinci bir liste halinde verilmiştir. Bu listeler Türkoloji açısından da oldukça ilgi çekicidir.

Üçüncü makale ise, Emine Yılmaz'ın çevirdiği “Türkçe Kökenli Kavim Adlarımız” (37-96) adlı makaledir. Berta, bu makalesinde Bizans kralının kitabına değindikten sonra, kitabın okunuşunda çeşitli sorunların yaşandığı ve Macar kavim adları açısından doğru okunuşları bulabilmek için yer adlarından yararlanılması gerektiği fikrini ileri sürmüştür. Yazar, bunların ardından Németh ve Ligeti'nin konuyla ilgili çalışmalarını ve görüşlerini belirttikten sonra makale boyunca beş kavim adının etimolojik tahliline girişir. Bunlar *Kürt*, *Gyarmat* (*D'armat*), *Jenö*, *Kér* ve *Keszi*'dir. Bundan sonra Berta, bizi ilgi çekici bir etimolojik seyahate çıkarır. Farlı görüşleri de belirterek bunların eksik ve yanlış yönlerini ortaya koyar. Türkçe, Macarca ve bunlar arasındaki etkileşim-değişim ilişkilerini sistemli bir şekilde ortaya koyarak kelimelerin etimolojilerini yapar. Türkçeyle ilgili birçok değerli bilgiyi bu makaleler içerisinde bulmamız mümkündür. Berta, bu kavim adlarını yön anlam çerçevesinde alıp, bu kelimelerin aynı semantik kategorilerde olduğu görüşünü özellikle vurgulamaktadır. Ayrıca bu kavim adlarının tek bir Türk dili ailesinden gelmediğini belirtir. Kavim sisteminde ilk ana kavim *Megyer*'dir. Daha sonra bu kavim etkisini yitirerek otoriteyi *Tarján* isimli kavime bırakır. Bunun gibi birçok değerli bilgiye dil verileri sonucu ulaşan Berta, kavim isimlerinin Macar tarihi için olağanüstü bilgiler verebileceğinden bahseder.

Dördüncü makale, Emine Yılmaz'ın çevirdiği “Macar Kavim Adlarının Kökeni

Hakkında Farklı Görüşler” (97-112) isimli makaledir. Berta, bu makaleyi üçüncü makaleden altı yıl sonra kaleme almıştır. Altı yıl sonra bu konuda daha da olgunlaşan fikirleriyle iddialarını gözden geçirmektedir. Ayrıca bu süreç içerisinde Macar kavim adlarının etimolojisinde ileri sürülen farklı bazı görüşleri de dile getirir. Ancak makalenin en ilgi çekici bölümü bu zamana kadar Berta da dahil olmak üzere birçok Macarolog ve Türkologun Türkçe olmadığını zannettikleri *Kabar*, *Nyék* ve *Megyer* kavim isimlerinin de, daha önce izah edilen yön sistemine uygun ve Türkçe kökenli olabileceği görüşünün ileri sürüldüğü bölümüdür. Berta, tam emin olmamakla beraber bu kelimelerin etimolojilerini yapar ve bu kelimeleri şu şekilde anlamlandırır:

Kabar “burun”: Sisteme sonradan eklenmiş, öncü, savunmaya yönelik kavim.

Nyék “çit”: Daha erken bir dönemde konfederasyonun sınırlarını bekleyen koruyucu kavim.

Megyer “ana yer”: Hanedan değişikliğinden önceki şef (vezir) kavim.

Bu kelimelerin yanında diğer kavim adlarını da aynı sisteme göre tanımlayan Berta, gerçekten şaşırtıcı sonuçlara ulaşmış ve ilgi çekici etimolojik tahliller yapmıştır.

Emine Yılmaz’ın çevirdiği “Kumanların Kökeni” (113-128) adlı yazıda, Berta, Kuman Türkleri tarihinin bilinmeyen noktalarına eğilir. Yazar, bu makalesinde Kumanların tarihî süreç içerisindeki göçlerine, yerleştiği bölgelere, Kuman adına ve bu Türk ırkından günümüze kalan yazılı eserlere değindikten sonra, sözü Macaristan’da daha önce yaşamış olan Kumanlara getirir. Bu arada Kumanlarla, dolayısıyla Kıpçaklarla ve Kıpçakçayla ilgili değerli bilgiler de yazının içerisinde kendisini gösterir. Ayrıca Macaristan’da Kumanlarla ilgili yapılan çalışmalardan söz etmesi, bize bu konuda farklı araştırmaların adresini vermesi bakımından önemlidir. Berta, Kumanların erime (asimile) sürecinde Macaristan’da epeyce iz bıraktıklarından bahseder. Bu izler yer adlarında, ödünç kelimelerde kendisini bir hayli göstermektedir. Makalede, Kuman ağzlarından (diyalekt) Macarcaya geçmiş olan ödünç kelimeler üzerinde de durulmuştur. Macaristan’da bu güne kadar 7 Kuman boyu tespit edilmiş, ancak bu boyların yaşadıkları yerler kesin olarak belirlenememiştir. 17. yy. sonuna doğru erime (asimile) süreci tamamlanan Macaristan’daki Kumanlar, yüzyıllar boyunca Macar halkıyla beraber yaşamışlar ve bu yok oluş süreci içerisinde Macar diline ve kültürüne birçok değer katmışlardır.

Kitaptaki son yazı ise, Nurettin Demir’in çevirdiği “*Yelme ve Bîña*” (129-139) adlı makaledir. Berta, bu makalesinde, Türklerin savaş terminolojisi ile ilgili kelimelerine değinir. Yazı özellikle *yelme* “gözcü”, *bîña* “öncü” kelimeleri üzerinde yoğunlaşır. Berta, *bîñâ* kelimesinin sadece “öncü” anlamına değil, “birlik, askeri birlik” manasına da geldiğini belirtir. Ayrıca aynı kelime şahıs adının veya bir ünvanın parçası olarak da kullanılır. Bu kelime hakkındaki yabancı köken düşüncesine karşı, *bin-* fiilinden *-ge* ile türemiş bir kelime olabileceğini düşünür. (*bin-ge* < *bîñe*) ve ikincil *bîñâ* biçimi *-ñ-*’nin kalınlaştırıcı etkisinden kaynaklanır. Berta, *yelme* kelimesini de *yel-* “ata binmek, rahvan yürüyüş” kelimesinden türediğini ileri sürer ve anlam olarak da *b_ñâ* kelimesine paralel bir şekil olduğunu savunur. Sonuçta Berta, Doerfer’in iddia ettiği Eski Türklerin savaş düzeni tipini

kabul etmez. Berta'ya göre Türklerin savaş düzeni çok daha gelişmiş ve karmaşık durumdaydı. Türk ordusu gözcülerden ve düzensiz asker topluluğundan ibaret değildi.

Kitabın sonunda Berta'nın bu çevirilerinin asılları, künyeleriyle beraber verilir. Böylece makalelerin asıllarına ulaşmak isteyenlere kolaylık sağlanmıştır. Yine bu bölüme ek olarak Berta'nın konuyla ilgili diğer makaleleri verilerek, daha fazla bilgi edinmek isteyen araştırmacılara yol gösterilmiştir.

Berta'nın bu makaleleri birçok yönüyle Türkoloji dünyasına yeni bakış açıları getirmiştir. Makaleler boyunca Macarca ve Türkçenin ses değişim sistemine ve bu diller arasındaki etkileşimlere doğru seyahate çıkıyoruz. Gayet akıcı bir üslupla Türkçeye çevrilen kitap, diller arası etkileşim noktasında bilgi dağarcığımızı genişletmektedir. Kelimelerden yola çıkarak Macar ve Türk tarihinin bilinmeyen yönleriyle ilgili ve bunların kavmi, askerî, idarî teşkilat sistemiyle alakalı birçok bilgilere ulaşmaktayız. Ancak burada asıl önemli olan husus, Macarca altı kavim adından öte, Berta'nın bu kavim adlarının etimolojilerini yaparken makaleler boyunca kullandığı Türk diline ait malzemelerdir. Makaleler Türkolojiye ait bu tür malzemelerle doludur. Yazarın, bir ömür boyu edindiği bilgi ve tecrübelerin damıtılmış şeklini bu kitapta bulabilirsiniz.

Kaynaklar

- AKALIN, Mehmet (1998) *Tarihi Türk Şiveleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
- DENY, Jean (1995) *Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları*. (Çeviren Oytun ŞAHİN), Ankara: TDK Yay.
- GABAIN, A. Von (1988) *Eski Türkçenin Grameri*, (Çeviren Mehmet AKALIN), Ankara: TDK Yay.
- LIGETİ, Lajos (1986) *Bilinmeyen İç Asya*, (Çeviren Sadrettin KARATAY), Ankara: TDK Yay.